

Føroyska bókmentaalmennið í 19. øld

Ein skitsa

Malan Simonsen

Hetta er eitt yvirlit yvir føroyska mentan í 19. øld, og tað hevur annað sjónarhorn enn onnur tilík yvirlit (Chr. Matras 1935 og 1958, Ole Jacobsen 1958, E. Fors Bergström 1974, Claus Reistrup u. á, Árni Dahl 1980-83). Høvuðssjónarmiðið er har mennингin av málinum og týdningur tess fyri framkomuna av føroyskum bókmentum. Her verður víst á, hvussu fagurbókmentirnar seinast í øldini hava tikið seg burturúr og standa fyri seg yvir av ella undir liðini á øðrum mentanarligum fyribbrigdum. Serliga skyldskapurin millum fagurbókmentir og blaðskriving um politisk viðurskifti hevur áhuga. Øðrvísi orðað verður givið eitt yvirlit yvir, hvussu borgaraliga almennið er strukturur, ið rættiliga tíðliga ger vart við seg og so líðandi veksur fram. Tað hevur við sær, at fyribrigdi, sum fyrr hoyrdu saman, verða skift sundur og sett á básar, har tey eru fyri seg og, at síggja til, mennast eftir eignum reglum. Ov drúgt hevði verið at greitt frá ástóðinum um borgaraliga almennið her, men víst skal verða til upphavsmannin Jürgen Habermas (1980) og aðrar (Frands Mortensen 1975 s. 267-92, Lars Lönnroth 1978).

Nólsoyar Páll

Fyrsta og mest sjálvsagda dömi í 19. øld um,

at bókmentir viðgera samfelagsmál, er yrking Nólsoyar Páls, Poul Nolsøe (1766-1809).

Høvuðsyrkinghansara er Fuglakvæðið (1806 /07), sum er politiskur tåttur og hvassur sosialur kritikkur, umframt at tað er einastandandi listaverk. Eyðkent er, at atfinningarnar at samfelagnum og teimum ráðandi eru fjaldar. Fuglakvæðið er allegorisk yrking, har allir persónarnir, sum Nólsoyar Páll finst at, eru latnir í fuglaham, og yrkingin myndar ein fullfiggaðan heim fyri seg. Føroyar voru sera lítið og trontg samfelig um leið 1800, og ikki var gott at vera í móti teimum ráðandi. Einaræði og einahandil voru, skrivi- og talufrælsi voru ikki — bert fyri at nevna nøkur fá tíðareykenni. Sami máti at vísa móttstøðu móti yvirvaldinum hevði verið brúktur í Danmark, t.d. »Ørnevisen« frá 1523 um Chr. II (DgF 175).

Nógv var, sum forðaði atfinningunum í at koma fram, men hóast dulda skapið, tær tí fingu, høvdu fólk ikki trupulleikar av at skilja, hvat meint var við (J. Jakobsen 1966, s. 121). Nólsoyar Páll yrkti fleiri slíkar tættir um embætismenn og teir ráðandi: brotini Krákuteiti (1790) og Krákufrøði (1808) og Gorplandskvæði (1808).

Skaldskapur Nólsoyar Páls er dömi um, hvussu bókmentir eru politiskt og samfelags-

ligt kjak. Við yrkingum sínum legði hann upp í viðurskifti, sum als ikki raktu hann eftir lógunum — kongur hevði valdið. Nólsøyar Páll vildi virka fyri, at sosialu korini batnaðu, og treytin fyri tí var, eftir hansara tykki, at handilin gjördist fríur. Hann vildi hava mørkini, sum vóru fyri búskaparlígum og andalígum virkisfýsni hjá fólki, burtur. Hann vildi burtur úr miðoldini.

Fyrstu bækurnar

Nólsoyar Páll skrivaði onga av yrkingum sínum. Sambært J. Jakobsen yrkti Páll Fuglakvæðið, meðan hann gekk aftur og fram eftir gólvínunum, og Jákup, bróðirin, skrivaði so hvört (J. Jakobsen 1966, s. 122). At yrkjá var ikki tað sama sum at skriva. Men longu Jens Chr. Djurhuus, Sjóvarbóndin (1773-1853) skrivaði kvæði síni — nökur skrivaði hann upp í hefti, sum er millum pappírini eftir J. Jakobsen. J. Jakobsen vil eisini vera við, at Fuglakvæðið skuldi vera eitt av teimum sjálðsomu kvæðum ella tåttum, sum vórðu keypt fyri pening tá. Mátin, tað var spjatt, samsvarar soleiðis væl við endamálið — Fuglakvæðið man hava verið fyrstu færøysku bókmentir, ið hava verið handilsvøra, eins og tað talaði fyri víðkaðum handli.

Í 1822 kom fyrsta bókin á færøyskum — við danskari týding hjá. Tað var »Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans ÅEt«, sum er kvæðasavn. Tað var umbiðið úr Keypmannahavn (H. C. Lyngbye í »Fortale« til Færøiske Qvæder 1980 (1822) s. VIII) og úrslit av vísindalígum og mentanarlígum áhuga í Danmark — eins og tær sokallaðu Føroya-frágreiðingarnar í óldini frammanundan. Í byrjanini av 19. øld var romantikkur ráðandi mentanarrák, og færøysku kvæðini serliga, men eisini ævintýr og sagnir, kundu fylla romantisika trú eftir rættilígum fornaldartilfari.

Savningin av kvæðunum veitti soleiðis danskari mál- og bókmentagranskingu tilverurættindi. Longu Jens Chr. Svabo (1746-1824) savnaði kvæði og skrivaði orðabók sína, fyri at eftirtíðin kundi granska hetta málið (t.d. Chr. Matras 1935, s. 32 ff), sum var komið á gravarbakkan eftir hansara fatan. Romantikkurin gav kvæðunum virði í sjálvum sær, men harafturat vísl útgávan av »Færøiske Qvæder«, at hjá summmum var saknur á almenni í Føroyum.

Uppskrivingin av kvæðunum fór fram í Føroyum. P. Hentze, próstur (1751-1843) bað Johannes Klemmensen, Jóannes í Króki (1794-1869), skriva upp, og síðan varð hetta sent til Lyngbye í 1819. Harafturat læt J. H. Schrøter prestur (1771-1851) tilfar til bókina. Áhugi var við øðrum orðum fyri hesum arbeidi, og tilfarið var til taks. Men miðlin, peningurin og kunnleikin, vóru ikki í landinum, tí tóku tey hugaðu sjálvsagt við tilboðunum úr danska almenninum.

Týðing Schrøters av Matteusar Evangelium kom út í 1823, og danska Bíbliufelagið figgjaði útgávuna. Endamálið við henni var, sambært Chr. Matras (1935, s. 44 f), at hjálpa fólki til betur at skilja ta donsku bíbliuna og annan religiøsan lesnað, sum var á donskum. Tað var ikki nóg mikið at trúgva longur, hvor einstakur mátti skilja innihaldið. Trúgvinn kravdi upplýsing, og hon var á veg at gerast privat og persónligt vandamál. Umframt at týða Matteusar Evangelium týddi Schrøter eisini »Føroyinga sögu« til útgávuna, sum C. C. Rafn (1795-1864) skipaði fyri og gav út í 1832.

Týðandi menn í Føroyum sum Schrøter prestur, H. C. Müller, sýslumaður og politikari (1818-1897), V. U. Hammershaimb prestur (1819-1909) og Niels Winther, lögfrøðingur og politikari (1822-1892), høvdu

nógv brævasamband uttanlands, skrivaðu í bløð í Danmark og tóku á annan hátt lut í mentanarlígum og politiskum kjaki har (Hans Jacob Debes 1982, s. 80 og 84). Vert er at geva ans, at allir hesir undangongumenninir voru væl meira enn miðalútbúnir, og útbúgvögarnar høvdur teir nomið uttanlands, har borgaraliga almennið var komið longri. Brævasamband var mátin til at frætta tíðindi uttan-eftir, áðrenn fjelmiðlar og onnur tíðindarit komu fyri seg (Habermas 1980, s. 19).

Bókasavn

Kvæðayrkingin í 19. øld prógvær sambandið aftureftir, tí at gamli formurin varð nýttur. Hon peikar eisini frameftir, tí at høvundurin var kendur, og hann viðgjørði kenda, søgu-liga tilfarið á sín serliga hátt. Umframt at yrkja kvæði týddi Sjóvarbóndin eisini úr al-heimsbókmentum. Hann týddi og umyrkti kenda eposið »Paradise Lost« eftir John Milton (1608-74), og tað eitur »Púkaljómur«. Í 1790 var tað týtt til danskt, og Chr. Matras nevnir hetta (Chr. Matras 1935, s. 40), sum um Sjóvarbóndin hevur havt donsku útgávuna at týða og yrkja eftir — og tað er væl trúligt. »Púkaljómur« eru týddar fyri 1824 (sama rit s. 40).

Lestrarfelag varð íbirt í 1826 av Jens Davidsen (1803-78), amtsskrivara, og Mikkjal Müller (1785-1849), kaparaskipara. Endamál felagsins var at læna limunum bøkur og tann vegin økja um bókmentaliga kunnleikan hjá fólk, sum búði í Havn og har um leiðir (M. A. Jacobsen 1929, Inngangurin).

Úr hesum lestrarfelag vaks fyrsta almenna bókasavnið. Til at hjálpa sær høvdur Jens Davidsen og Mikkjal Müller vent sær til C. C. Rafn, sum m.m.a. hevði hjálpt at stovna bókasavn í Reykjavík í 1818. Fyrsta bókasavnið kom í Havn í 1828, og endamálið

við tí var at kunna fólk við søgu, landalær, mál og bókmentir (sama rit) — stutt sagt at veita teimum borgaraliga mentan, sum var fyritreytin fyri, at borgaraliga almennið kundi virka.

Eisini í hesum sambandi voru tað menn, ið sótu í álitisstørvum, og sum voru væl fyri, ið stílaðu fyri. Mótstøða var ímóti tiltakinum, t.d. voru fleiri prestar ímóti bókasavninum (sama rit s. 26), tí at ilt var at hava skil á, hvat fólk fingu at lesa haðani. Hetta er dömi um, at stríð var um valdið í byrjandi almenninum.

Fyrsti miðilin í politiska almenninum

Hesin hugur til at upplýsa og verða upplýst erfyrityret fyri skilagóðum kjaki, og borgaralig mentan er treyt fyri, at borgaraliga almennið kundi koma fyri seg. Hesar báðar fyritreytirnar voru longu fyrst í 19. øld, men almennið sjálvt var ikki.

Tað tykist ikki vera óvanligt, at borgaraliga almennið verður innflutt (Schmidt og Gleerup 1976, s. 15), áðrenn sosiala og búskaparliga grundarlagið er fullfiggjað. Í somu lótu borgaraliga almennið er skapað á einum staði, tí at búskaparligu viðurskiftini og stættaviðurskiftini eru í lagi har, kann tað verða útflutt til lond, har búskapurin og stættaviðurskiftini ikki eru á sama stigi sum í upprunalandinum, men á somu leið (sama rit).

Tá ið talan er um almenni, slepst ikki undan málspurninginum. Í fyrru helvt av 19. øld var einki normaliserað skriftmál. Teir, ið skrivaðu føroyskt, skrivaðu meira og minni hvør í sínum lagi. Almennið í Føroyum var soleiðis eisini grundað við donskum skriftmáli sum amboð.

Í 1849 var nýggj stýrisskipan sett í gildi í danska ríkinum, og hon umfataði eisini Før-

oyer. Hendan stýrisskipan kravdi alment kjak fyri at virka eftir ætlan. Samfelögini skuldu stýrast av fólkavalðum umboðum, fremstu pallarnir í politiska almenninum vórðu lands ting og ríkisdagur og lögting. Men miðilin til at knýta sambandið millum fólkvið og tey fólkavaldu og til at hýsa almenna kjakinum var ikki enn.

Leingi vardi tað tó ikki, til roynt varð at bøta um hetta.

Niels Winther var lögfrøðingur og sakførari í Havn eina tið. Hann var fólkatingsmaður 1851-56, keypti sær eina handpressu og gav fyrsta blaðið út í Føroyum. Hann var kendur fyri ikki at óttast at finnast at embætismonnum, og hetta sæst í blaðnum, tá ið hann hevur at handilsviðurskiftunum — enn var monopolhandil.

»Færingetidende« komu út níggju ferðir frá 14. mai til 27. juli 1852. Ætlanin við blaðnum var, at tað skuldi vera millumliður millum veljararnar og tindið — danska og føroyska:

Folket er dog baade berettiget og forpligtet til med Opmærksomhed at se til, hvorledes dets udvalgte Mænd te sig, og man trænger derfor til et Organ eller Mellemled, hvorigjennem de forskjellige Anskuelser offentlig kunne træde frem og møde hinanden indtil Sandheden sejrende bliver paa Valpladsen.

Færingetidende nr. 1, 13.5.1852.

Her verða høvuðseyðkennini í stýrisskipanini roknað upp. Fólkvið, sum talan er um, eru tey, sum hava valrætt, og tað var bert ein partur av fólkimum tá. Valrættur var treyttaður av ávisari inntøku, ogn, aldri (30 ár) og kyni (menn). Hetta fólkvið hevur rættindi og ábyrgdir í mun til stýrislagið, og blaðið ger seg til amboð hjá tí. Blaðið skal vera tann vígvøllur, har sjónarmiðini dystast. Tað sjónarmiðið, sum at enda vinnur, er sannleikin, tí at tað samanfatar áhugamál borgaranna.

Undir hesum býr hugsanin um fría og frælsa kjakið millum fólk á jøvnum føti, tað er millum borgararnar.

Harafturat skuldu »Færingetidende« eisini virka sum uppalarí:

Nu, da Folket efterhaanden kommer til Bevidsthed om dets Delagtighed i Styrelsen af de offentlige Anliggender, begynder man ogsaa at gjøre disse til Gjenstand for Omtale.

Sama rit.

Blaðið vildi venja fólk til at taka ábyrgdina av fólkaræðinum. Niels Winther grundaði soleiðis politiska almennið í Føroyum.

Meginparturin av teimum níggju bløðunum, ið komu, er ein long frágreiðing um »Forhandlinger om Færøerne paa den sidste Rigsdag«. Greinin er sett saman sum eitt kinesisk eskja við fleiri innangangum og frásøgufólkum.

Innganginum til frágreiðingina stendur Niels Winther sum blaðstjóri sjálvur fyri. Har verður greitt frá, hví tað er rímiligt at prenta hesa frágreiðing úr ríkisdegnum. Tað er sjávysagt, tí at valt umboð (Niels Winther) er har úr Føroyum, og nevnda endamálsorðing blaðsins er eisini havd í huga. Síðan byrjar frágreiðingen, sum er løgd í munnin á einum blaðfólk, sum er í ríkisdegnum. Frágreiðingen er í brævlíki, har brævskrivarín vendir sær til blaðið og greiðir frá vantandi og beinleiðis vánaliga færleika sínum til at endurgeva slíkt orðaskifti. Eftir hetta kemur sjálv frásøgnin úr ríkisdegnum, og har er aftur ein eg-persónur — politikarin.

Niels Winther hevur soleiðis tríggjar leiklutir í greinini: blaðánarin, blaðmaðurin, fjaldur sum brævskrvari, og politikarin. Hesir leiklutir samsvara við leiklutirnar hjá borgaranum sambært borgaraliga almenninum. Á sosiala økinum er Niels Winther hann, sum eיגur framleiðslutólið, prentsmiðjuna. Í politiska almenninum er hann politikarin

Niels Winther, fólkavaldur limur í ríkisdeginum. Harafturat er hann privatmenniskja, sum setur seg í samband við umheimin við at skriva brøv. Sambandið millum brævaskifti og tíðindaflutning er nevnt frammanfyri, og skyldskapurin millum brævskrivaran og útsenda blaðfólkio er nakað tann sami. Leiklutið eru teir somu, sum eru samanfataðir í borgaraliga menniskjuidealnum: *le bourgeois* — borgarin (blaðánarin), *le citoyen* — samfelagsborgarin (politikarin), *et l'homme* (brævskrivarin).

Mátin, henda greinin er skrivað, er átökur skaldsøguslagnum, sum verður kallað brævaskaldsøga. Hon verður roknað sum fyrsta rættilega borgaraliga skaldsøgan. »Pamela; or Virtue Rewarded« (1740) eftir Samuel Richardson verður nevnd sum fyrsta dömið. Skyldskapurin millum greinina í »Færingetidende« og eina brævaskaldsøgu er ikki tilvildarligur, tí at júst í bókmentunum er upprunin til politiska almennið at finna (Habermas 1980, s. 26 ff.). Í bókmentunum hava borgararnir havt høvi til at venja seg til at umrøða privat viðurskifti alment — t. e. viðurskifti úr familjuni. Tá ið farið var at skriva greinir í bløðini — miðlarnar í politiska almenninum — vórðu umrøðuevnini privat viðurskifti, sum høvdum almennan áhuga, t.e. áhuga hjá borgaranum, og hetta vóru handils- og vinnuviðurskifti, sum, tá ið samanum kemur, eru kjarnin í tí, sum verður kallað politiskt orðaskifti.

Royndin hjá Nielsi Winther at skapa eitt forum til politiska almennið eydnaðist ikki so væl, hóast summar fyritreytir vóru. Ein vansi var, at føroyski borgaraskapurin var ikki til enn, og tí var eingin uttan nakrir einstaklingar til at kenna tørv á einum miðli í politiska almenninum.

Eins og í Danmark (P. Schmidt og J. Gle-

rup 1976, s. 33-34) og í Noregi (I. Stegane 1984, s. 33-34) vórðu fyrstu stigini í borgaraliga almenninum tikan av einstaklingum, sum høvdum samband við borgaraliga almennið aðrastaðni. Allir teir, sum eru nevndir í sambandi við lestrarfelagið, bókasavnið, bóka- og blaðútgávu, vóru upplýstir embætismenn ella handilsmenn. Men fyri at almennið kundi festa seg, máttu samfelagsligu viðurskiftini vera til reiðar, og tað mátti byggja á aðrar samfelagsbólkar enn teir, sum longu hoyrdu til borgaraliga almennið.

Stættastóðan og búskaparligu fyritreytirnar fyri borgaraliga almenninum vóru, tá ið handilin var givin leysur og handils- og vinnufrælsið komið. Men samfelagsliga og sosialt vóru broytingarnar, sum leiddu fram í fiskivinnusamfelagið, byrjaðar væl fyri hetta. Virki og yrking Nólsoyar Páls prógva hetta, og fiskiskapurin vant upp á seg fyrst í 19. øld hóast bátsbandið, sum ikki varð avtikið fyrr enn í 1865. Handilin var víðkaður við úthandlum í 1830-árunum, og hann var farin at taka imóti vórum, sum áður ikki høvdum verið góðkendar sum útflutningsvøra, t.d. troyggjum.

Í seinnu helvt av 19. øld tekur menningin rættilega dik á seg, og ein borgaraskapur samansettur av útlendingum og føroyingum, keypmönnum og reiðarum, fer at gera vart við seg. Hans Jacob Debes lýsir broytingina soleiðis:

Tað føroyska samfelagið skifti dám frá at vera eitt seinført landbúnaðarsamfelag til at verða eitt virkið handils- og fiskivinnusamfelag við storri möguleikum hjá tí einstaka. Stórkeypmenn og reiðarar trokaðu bændurnar burtur frá gomlu støðu teirra sum leiðandi stætt í samfelagnum. Tann drúgva avbyrgingin var brotin, og landið var latið upp út til umheimin. Føroyar vóru á veg inn í eina tíð við nýggjum krøvum og avbjóðingum.

Hans J. Debes »Nú er tann stundin...« 1982, s. 92.

Fyrivarni eiger helst at verða tikið í sambandi við, um tann einstaki veruliga fekk »størri möguleikar«. Hetta er bert satt fyri tey, sum áttu nakað, meðan tey, sum bert høvdu hendor sínar, høvdu líka nógvar ella rættari líka fáar möguleikar sum fyrr, bert voru teir ørvísi. Tey ognarleysu máttu ikki longur vera húskallar og arbeiðsgentur hjá bónendum, tey kundu fara burtur at fiska og til stórpálassini at arbeiða í fiski.

Í 1877 voru fyrstu sluppirnar komnar — sum vanliga verða roknaðar sum tekin um, at nýggja tíðin er komin — og handilsvirksemi var allastaðni. Tá ið hetta búskaparliga grundarlagið var í lagi, varð skipað fyri rættligum forum fyri politiskum almenni. »Amtstidende for Færøerne« fingu keypmenn og bøndur, føroyskir og danskir, í lag, og samsvarandi nýggju tíðini var tað skipað sum partafelag. Endamálið við blaðnum var at taka samfélagsmál upp til umrøðu. Í royndarblaðnum orða Enok Bærentsen, keypmáður, Høst, sorinskrivari, og Madsen, landkirurgur, hetta soleiðis:

... fremfor Alt har — som det kunde ventes — den almindelige Deltagelse i Styrelsen af Øernes offentlige Anliggender avlet Ønsket om at skabe en bedre Lejlighed end hid til til offentlig Drøftelse og alsidig Belysning at saadanne Spørgsmaal, som i politisk og social Henseende ere af indgribende lokal Betydning, hvilket Ønske efter Haanden er trængt mere og mere gjennem alle Befolkningens Lag.

Amtstidende for Færøerne. 8.12.1877 - Prøvenummer.

Samanborið við Færingetidende er almenna kjakið ikki longur ein skylda, men eitt ynski, tey flestu í samfelagnum hava. At døma eftir listanum við partaeigarunum í royndarblaðnum voru tey, sum ynsktu hendar miðil, føroyskir og danskir keypmenn, embætis menn, óðals- og kongsbøndur, nakrir fáir handverkarar, lærarar og einstakir skipsførarar.

Blaðið var tískil fyrst av öllum blað hjá teimum, sum ráddu vinnuliga og í umsitingini. Tað gjørdist eisini amboð hjá statsvald inum eitt ár eftir, at tað var farið at koma út regluliga. »Amtstidende for Færøerne« gjørdist alment lýsingablað í 1879. Soleiðis var tað bæði miðil hjá teimum, ið ráddu, og hjá statinum. Av tí at blaðið tey fyrstu góðu tíggju árinu var einasta blað í landinum, talaði tað ikki bert fyri sjónarmiðunum hjá stovnarunum. Aðrar hugsanir sluppu fram, og t.d. tjóðskaparliga kjakið byrjaði í »Amtstidende«. Tað var soleiðis pallur fyri fríum kjaki.

Bókmentir og fjølmiðlar

Sambandið við føgru bókmentirnar varð varðveitt. Ikki soleiðis at greinirnar voru í sama bókmentaliga stíli sum í »Færingetidende«, men longu frá fyrsta blaði í 1878 er framhaldssøga fastur partur í blaðnum. Hetta ber til at skilja sum, at blaðskrivingin er vorðin skrivihaáttur fyri seg, loystur frá bókmentaliga upphavi sínum.

Tað nýggja við »Amtstidende for Færøerne« var, at alment kjak varð möguligt. Tólv ár seinni rakti tað tjóðskaparliga rákið, sum var byrjað millum føroyingar í Keypmannahavn, við í Føroyum. Tað elvdi til, at fleiri bløð komu afturat, »Føringatiðindi« og »Fuglaframi«.

»Føringatiðindi« voru blað Føringafelags og miðil fyri endamálum tess. Í sambandi við borgaraliga almennið gjørdust Føringatiðindi karmur um kjak um støðu landsins á føroyskum. Kjakið hevði sum nevnt longu verið í tólv ár, men spurningurin um málid gjørdist nú aðaltátturin. Verða Føringatiðindi kannað nærri, so skilst, at ónøgdin við »Amtstidende« og tað, tey umboðaðu, snúði seg ikki um, at kjakið fór fram á tann hátt,

sum tað gjordi har. Ónøgdin snúði seg um, at tað var á donskum og ikki á feroyskum. Føringatíðindi skuldu virka fyri at verja mál og siðir, royna at fáa føroyingar at standa saman og stríðast fyri stórri tjóðskapi. Hugs-anin tykist at hava verið, at malið verður vart og ment best við at brúka tað. Tað, malið skuldi verða nýtt til, var at tala fyri sam-anhaldi, tjóðskapi osfr. Skuldi hetta yvirlitið verið fullfiggjað, átti eg eisini at viðgjørt stríðið um stavsetningina í 1890-árunum. Tað fari eg ikki at gera, men bert nevna, at tað óivað ber til at greina hetta málstríði úr sama sjónarhorni, sum eg havi brúkt framm-anfyri. Í sambandi við stavsetningina, má spurningurin vera: Hvønn týdning høvdū viðurskiftini í borgaraliga almenninum fyri, at tað var etymologiska stavsettingin, ið sigraði? Dømi um kanning av stríði um stavsetning úr hesum sjónarhorni er rit eftir Idar Stegane (1984). Haraftrurat skuldu Føringatíðindi eisini viðgera ítökilig viður-skifti sum »mangt og hvat, sum kann verða til gagn fyri okkara vinnuvegir á sjógv og landi« (Føringatíðindi nr. 1, 1890). Í blaðnum er nakað um vinnuviðurskifti, eitt nú uppskot til og hugleiðingar um landbúnaðin, meðan fiskivinnan ikki so ofta verður viðgjørd. Øðrum vinnuvegum gera Føringatíðindi lítið burturúr, og hetta er ein av aðal-mununum millum Føringatíðindi og Fugla-frama.

Beint mótsætt øðrum bløðum, sum tá høvdū verið í Føroyum, setti Sverri Patursson onga rættiliga endamálsorðing upp, tá ið hann fór undir at geva Fuglaframa út í 1898. Haraftrímoði skrivar hann um hug »til at virka fyri góðum framburði í Føroyum, og at ikki tykist mær (t.e. Sverra), heilsusom framgongd fer at verða, uttan bygt verður uppá landsins eigna grunn« (Fuglaframi nr. 1, 1898). Fugla-

frami royndi meira enn Føringatíðindi at umrøða aðrar vinnumöguleikar enn teir van-ligu, landbúnað og fiskiskap. Fuglaframi talaði nögv og ofta fyri at bøta um handverkarakorini og um at stuðla til nýggjar hand-verksgreinir soleiðis, at handverk av ymsum slag kundu gerast tað neyðuga ískoytið til fiskivinnuna. Fuglaframi loysti á henda hátt eina av upprunaligu uppgávunum hjá almenna kjakinum: skilagott og sáttliga at viðgera vinnuviðurskifti, sum eru felags áhugamál borgaranna.

Hesi bæði fyrstu bløðini á feroyskum vóru tjóðskaparlig, og bæði høvdū malið sum høvuðsendamál. Bæði bóru tíðindi uttan úr heimi og innanoyggja. Sambært Habermas fingu uttanlandstíðindi alt stórri týdning, so hvørt kapitalisman mentist og kravdi upplýsingar um viðurskiftini og støðuna í markn-aðarlondunum (Habermas 1980, s. 14 og 20).

Í mun til undanfarnar royndir at gera ein karm um almenna kjakið, so høvdū Føringatíðindi og Fuglaframi tann fyrimun, at politiska almennið var longu grundað, og tí tal-aðu hvørki Føringatíðindi ella Fuglaframi um, at landsins stýrisskipan kravdi alment kjak og støðutakan. Tað var longu undirsíkt. Bløðini røktu bæði politiskar uppgávur í borgaraliga almenninum, tí at tey vóru mill-umliðir millum veljararnar og tingið við at prenta frásagnir úr løgtinginum og fólkatinginum. Tey vóru »meiningapressa« á tann hátt, at tey endurgóvu tað, sum var havt frammi á fremsta politiska pallinum, úr sínum serliga sjónarhorni, tí tjóðskaparliga. Føringatíðindi og Fuglaframi orðaðu tjóð-skaparligar hugsanir og bóru tær saman við tað, sum fór fram á tingi.

Men munur var á støðu teirra. Føringatíðindi vildu ongantið taka støðu til flokkar-

nar — sum voru teir donsku —, tí at valevnini kundu vera limir í Føringafelag, men halda seg aftur at hvør sínum donskum flokki. Dømi um hetta er valið til fólkatingið í 1901, tá ið Joen Poulsen og Jóannes Patursson voru uppstillaðir. Báðir voru Føringafelagsmenn, men Joen Poulsen var »høgramaður« og Jóannes Patursson »vinstramaður«. Føringatíðindi róstu báðum: »Báðir eru evnagóðir og hava góðan hug til at fremja okkara viðurskifti — trúgva vit« (Føringatíðindi nr. 5, 1901). Hendan trupulleikan hevði Fuglaframi ikki. Hann kundi frítt taka støðu, tí blaðstjórin hevði ongar limir at hugsa um — og hann var sjálvsagt fyri bróðurinum, Jóannesi Paturssyni.

Dømi um, at politiska almennið innan borgaraliga almennið var sera væl grundfest í 1890-árunum, er, at tað vísti skjótt og ósjálvrátt óviðkomandi evnum frá sær. Soleiðis var, tá ið kvinnur í 1898 royndu at fáa alment kjak í lag millum sín í Fuglaframa um viðurskifti, sum serliga kvinnur kendu til. Kjakið varð av ongum, tí at menn lögdu uppí og kovdu tað við at venda tí móti kvinnunum sjálvum. Kvinnur voru lagdar undir at vera »pyntisjúkar«, og tí kundu tær ikki ælast at hava nakað álvarsligt at bera upp á mál, ið hvussu er ikki alment. Kvinnur og teirra viðurskifti voru knýtt at familjuni, og alt teirra var tí so inniliga privat, at tað ongan almennan áhuga kundi hava. Tað hovdu bert felags áhugamál borgaranna, t.e. slíkt, sum hevði við samfelagsmál sum vinnu at gera (M. Simonsen 1985).

Skaldskapurin hevði týdningarmiklan lut í tjóðskaparrørsluni. Í yrkingum, sum var ráðandi bókmentagreinin í Føroyum tá, bar til at bera boðskapin hjá rørsluni fram á annan hátt enn í greinum og prentaðum røðum, sum so at siga talaðu til skil og skynsemi

lesaranna. Rørslan talaði gjøgnum skaldskapin beinleiðis til kenslur og ynski hjá tí einstaka, ella hann var amboð til at ala tjóðskaparligu kenslurnar fram. Til frama fyri hesum endamáli var romantiski og kensluborni yrkingarhátturin sera væl nýtiligur. Samstundis var hesin máti at yrkja eisini endurnýggjan av yrkingarkynstrinum í Føroyum. Enn varð yrkt í gamla og reglufasta sniðinum, men tað var lýriski formurin, sum var í koming, júst tí at hann samsvaraði við ráðandi rákið annars. Harafturat voru sjónleikirnir, sum høvdzu sama boðskap sum tjóðskaparyrkningin. Í leiki bar til at gera boðskapin enn meira ítökiligan við at spæla greið, fyri-myndarlig dømi og á tann hátt læra fólk.

Bókmentir fyri seg

Gongdin frá politisku tåttum Nólsoyar Páls til politisku bløðini hevði við sær, at bókmentirnar voru sjálvstøðugar — ella tær voru í 1890-árunum væl á veg til at verða tað.

Sum greitt er frá, voru hesi árini tíðarskeiðið, tá ið blaðheimurin øktist munandi. Bløðini umboðaðu ymiskar hugsanir og ymsar bólkar í samfelagnum, og samstundis loystist blaðskrivingin frá bókmentaliga sniðinum, og bókmentirnar sjálvar fórkaðu seg burtur frá beinleiðis sosiala bundinskapinum. Hetta voru eisini árini, tá ið fyrstu fóroysku yrkingasøvnini voru prentað og sold.

»Føriskar vysur« komu út í 1892 í Keypmannahavn. Í tí voru mest sangir, sum voru sungnir í Føroyingafelag har. Fyrstu fóöilandssangirnir, nógvir skálsangir og ymsar aðrar yrkingar av meira og minni kenslubornum slag eru í hesi bókini.

Í tann mun fóöilandssyrkingin í samtíðini varð hildin at vera politisk yrking, er hon í

samljóði við Fuglakvæðið og endamál tess. Føðilandsyrkingin var politisk yrking, tí at hon segði frá aðrari hugsan um føroyska samfelagið enn teirri, sum hevði verið ráðandi. Men føðilandsyrkingin hevur ikki tað sambandið við sosiala og vinnuliga veruleikan, sum Fuglakvæðið hevði. Talan er so at siga um eitt arbeiðsbýti millum skaldskap og greinir — og tað endurspeglast t.d. í heitunum »fagur-« og »yrkisbókmentir«. Yrkingarnar tala til og um kenslurnar — greinir og røður tala til skilið um samfelagsmál. Skaldskapurin og politikkurin eru farin at venda sær hvør sín veg, teir hava somu endamál, men málburðurin og orðalagið eru ymisk. Teir venda sær til lesararnar í ymiskum leiklутum. Greinirnar eru til skilagóða samfelagsborgaran (citoyen), og skaldskapurin er til einstaklingin sum menniskja (homme).

Næsta bókin við feroyskum yrkingum kom út í 1899. Tað voru »Smásangir og sálmar«, sum Føroyingafelag gav út. Eisini her eru nógvir føðilandssangir, men nú eru fleiri týðingar og harafturat:

... eftirsum vit nú einaferð fingust við at geva út bók, og eftirsum vit funnu eitt og annað, sum ikki beinleiðis kundi rópast »sangir«, men sum vit hildu kundi vera vert at prenta, so settu vit tað sum endamál okkara við hesari bókini, at sýna fólk eitt domi uppá, hvat ið yvirhovur nú á dögum verður vrkt á feroyskum máli.

Smásangir og sálmar. Kph. 1899, inng.

Tað, sum ikki kundi »rópast sangir«, eru einstakar prosakendar yrkingar, t.d. »Neyðarróp« eftir Chr. Holm-Isaksen og týðing eftir Runeberg »Møtið« (Smásangir og sálmar 1899, s. 68 og 105). Fatanin av, hvussu ein yrking er vorðin, broyttist. Áður vorðu yrkingarnar sungnar ella kvødnar, taka vit kvæðini uppí. Skaldskapur varð antin sungin ella sagdur, alt eftir um talan var um kvæði ella søgu, søgn og ævintýr. Skaldskapurin

var tí ætlaður at verða nýttur í felag. Men prosakendu yrkingarnar kundu ikki syngjast, og afturat teimum eru eisini yrkingar í bókini, sum ikki tykjast vera yrktar til ávís lög, eitt nú ástarkvæði eftir Jóannes Patursson »Til konu mína« og Chr. Holm-Isaksen »Tey heitu kyss«.

Skaldskapurin er ikki longur ætlaður til at verða brúktur í felag. Yrkingar, sum ikki eiga lag, verða í staðin lisnar í einrúmi, innantanna og til stuttleika hjá lesaranum einsamøllum. Tær kunnu verða lisnar upp í samkomu, men tað er undantakið. Hetta sigur frá, at skaldskapurin hevur fингið aðrar uppgávur í mun til fyrr. Hann hevur flutt seg inn í sinnið hjá yrkjara og lesara, hann hevur ikki so neyvt beinleiðis samband við ytra veruleikan, sum t.d. Fuglakvæðið hevði.

Um aldaskiftið er fyrsta rættiliga nútíðar skald okkara farið at yrkja. J.H.O. Djurhuus (1881-1948) yrkti fyrst av øllum yrkingar, sum voru ætlaðar at verða lisnar (J. Isaksson 1982, s. 28). Við J.H.O. Djurhuus á odda fyrir liði av yrkjaram, ið royndu seg á ymiskan hátt um aldaskiftið, vórðu nútíðar bókmentir grundaðar við sínum fjøltáttada sniði og fjølbroyttu temum. Skaldskapurin vendi sær nú til einstaklingar og viðgjördi vandamál einstaklingsins úr hansara sjónarhorni. Bókmentirnar voru harafturat í holt við at skapa sær sín serliga bás í samfélagnum. Havnar Avhaldsfelag hevði serliga deild fyrir lesiáhugað, »Læseselskabet«. »Føroya Bókafelag«, stovnað 1898 og slóðbrótdari fyrir »Hinum feroyska bókmentafelagi« hevði til endamáls at geva rit út á feroyskum (Martin Næs 1981, s. 17 f). Umframta lestrarfelag og forlög varð eisini roynt at fáa eitt tíðarrit. Tað var »Búreisingur«, sum A. C. Evensen (1874-1917) gav út í 1902. Men eins og við bløðunum, var fyrsta royndin

ov tíðliga. Betur gekst, tá ið farið varð undir at geva mentanarliga og bókmentaliga tíðarritið Varðan út í 1921. Fyrst í 20. øld er bókmentaliga almennið soleiðis til við teimum flestu eyðkennum, ið eru vanlig: bókmentirnar eru skipaðar fyri seg við høvendum, útgevarum og tíðarritum.

BÓKMENTIR

Bergström, E. Fors: DEN FÄRÖISKA BOKEN en nordisk kulturindsats. Språket och litteraturen, en översikt. Skriftserie från Kungl. Biblioteket/Bibliografiska institutet, Stockholm 1974.

Dahl, Árni: Bókmentasøga I-III. Forlagið Fannir, Tórshavn 1980-83.

Debes, Hans Jacob: NÚ ER TANN STUNDIN ... Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn 1982.

FÆRØISKE QVÆDER OM SIGURD FOFNERS-BANE OG HANS ÅET. Samlede og oversatte af H. C. Lyngbye. Med en Indledning af P. Müller. Udgivne ved kgl. allernaadigst Understøttelse (Randers 1822) Emil Thomsen, Tórshavn 1980.

Habermann, Jürgen: BORGERLIG OFFENTLIGHET — DENNS FRAMVEKST OG FORFALL. Henimot en teori om det borgerlige samfunn. Fremad/Gyldendal Norsk Forl. 1980.

Isaksen, Jógvan: FØROYSKI MENTUNARPALL-URIN. GREINIR OG UMMÆLI. Mentunargrunnur Studentafelagsins 1983.

Jakobsen, Jakob: POUL NOLSE. LÍVSSØGA OG IRKINGAR. P/F H. N. Jacobsens Bókahandil, Tórshavn 2. útg. 1966.

Jacobsen, M. A.: INNGANGUR í Føroya Amts Bókasavn 1828-1928. Minningarrit, Tórshavn 1929.

Jacobsen, Ole: NYGGJARI FØROYSKAR BÓK-MENTIR í »Føroyar« bd. II, Ritstj. N. Djurhuus o. fl., Dansk-færøsk Samfund, Keypmannahavn 1958.

Lönnroth, Lars: DEN DUBBLA SCENEN. Muntlig diktning från Eddan til Abba. Prisma, Stockholm 1978.

Matras, Chr.: FØROYSK BÓKMENTASØGA. Føroya Málfelag, Keypmannahavn 1935.

Matras, Chr.: SKALDSKAPUR AV MANNA-MUNNI í »Føroyar« bd. II. Ritstj. N. Djurhuus o. fl., Dansk-færøsk Samfund, Keypmannahavn 1958.

Mortensen, Frands: YTRINGSFRIHED OG OF-FENTLIGHED. Modtryk, Aarhus 1975.

Næs, Martin: FÆRØSK LITTERATUR — UD-VIKLING OG VILKÅR. Danmarks Biblioteks-skole, Keypmannahavn 1981.

Reistrup, Claus: DEN FÆRØSKE LITTERATUR SET PÅ BAGGRUND AF EN SPROGLIG-

NATIONAL KAMP. Speciale, Nordisk Institut, Odense Universitet (utan år).

Schmidt, Povl og Jørgen Gleerup: OFFENTLIGHED OG ERFARING í bókarøðini »Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelsene 1880-1920«, Odense Universitetsforlag, Odense 1976.

Simonsen, Malan: KVINNURØDDIR. PARTURIN HJÁ KVINNUM Í ALMENNUM KJAKI 1890-1902. Mentunargrunnur Studentafelagsins (væntandi 1985).

Stegane, Idar: MOT EI NYNORSK LITTERÆR OFFENTLIGHET 1850-1915 í »Eigenproduksjon« nr. 22, Nordisk Institutt Bergen, Bergen 1984.

Summary

The article deals with 19th century writings. Of particular interest is the relationship between literature and journalism and between literature and political controversy. It shows how a »bürgerliche Öffentlichkeit« can be seen in the Faroes earlier than could have been expected, i. e. before the presence of the appropriate economic and social conditions. Here as elsewhere the development of »bürgerliche Öffentlichkeit« has meant that spheres of activity which were previously interrelated are separated and, apparently cut off from one another, develop along their own lines.

This outline includes authors ranging from Poul Nólsoy (Nólsoyar Páll), Jens Chr. Djurhuus, through Niels Winther, patriotic writings, and J. H. O. Djurhuus, up to the periodical »Varðin«.